

УКРАЇНСЬКИЙ НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЦЕНТР ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ І СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У ПРОЦЕСІ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4117>

ПАНОК Віталій Григорович

*доктор психологічних наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,
директор Українського науково-
методичного центру практичної
психології і соціальної роботи,
Національна академія педагогічних
наук України, м. Київ, Україна*

Надія Вікторівна ЛУНЧЕНКО

*науковий співробітник лабораторії
прикладної психології освіти
Українського науково-методичного
центру практичної психології і
соціальної роботи, Національна
академія педагогічних наук України,
м. Київ, Україна*

Анотація. Діяльність Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи безпосередньо пов'язано зі створенням і діяльністю психологічної служби у системі освіти. Центр, як головна науково-методична організація психологічної служби, забезпечив її створення та ефективний розвиток протягом тридцяти років. Діяльність психологічної служби сприяла і продовжує сприяти реформуванню освітньої галузі на засадах дитиноцентризму, індивідуального та особистісного підходів, прогнозування і проектування особистісного розвитку здобувачів освіти у складних умовах сучасного суспільного розвитку. Основними напрямками функціонування психологічної служби є: консультативно-методична допомога всім учасникам освітнього процесу; просвітницька робота з підвищення психологічної культури в закладах освіти та в сім'ї; формування у здобувачів освіти орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я тощо. Розвиток психологічної служби істотно вплинув на збільшення обсягів підготовки фахівців психології у закладах вищої освіти. Активізовано наукові дослідження актуальних проблем соціальної і педагогічної практики, змісту, форм і методів професійної підготовки практичних психологів. За роки існування центру в країні побудовано унікальну систему взаємозв'язків між психологічною наукою, фундаментальною і прикладною психологією та психологічною і освітньою практикою.

Ключові слова: прикладна психологія; психологічна практика; психологічна служба у системі освіти; Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи; освітні реформи.

Діяльність Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи безпосередньо пов'язано зі створенням і функціонуванням психологічної служби в системі освіти. Більше того — центр є частиною служби загалом. Остання є організаційним осередком психологічного супроводу освітніх реформ. У багатьох

випадках надзвичайно непросто виокремити внесок центру в ту чи іншу освітню новелу без врахування ролі та функцій інших структурних елементів служби. Тим не менше, автори зробили спробу визначити роль центру в забезпеченні психологічного супроводу освітніх реформ.

Основною метою цієї роботи є виокремлення на основі історико-теоретичного аналізу процесу реформування освітньої галузі впродовж останніх тридцяти років внеску і ролі центру в розбудову психологічного супроводу оновлення вітчизняної освіти.

Систематична робота зі створення психологічної служби в освітній галузі України почалася в лютому 1991 р. з відкриття Центру психологічної служби в системі народної освіти як структурного підрозділу Інституту психології УРСР (нині — **Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України**). Директором інституту тоді був професор О.В. Киричук. Головними завданнями, що були поставлені перед колективом центру, який очолював В.Г. Панок, були такі: узагальнення численних напрацювань українських науковців у царині створення і функціонування психологічних служб у освітніх системах; вивчення й узагальнення зарубіжного досвіду; розроблення проєктів концепції і стратегії створення та розвитку психологічної служби в системі народної освіти України; розроблення проєктів нормативних документів, що регулюють діяльність психологічної служби, зокрема, проєктів положення про психологічну службу, нормативів розподілу часу та змістовних напрямів роботи працівників психологічної служби, систем методичного та адміністративного підпорядкування, методичного забезпечення та ін. Усі перелічені проєкти мали бути підготовлені до початку роботи всеукраїнської конференції. В ході її роботи передбачалось обговорення концепції та положення про психологічну службу широкою психологічною громадськістю нашої країни.

На Першій всеукраїнській конференції з практичної психології (м. Луцьк, 11-14 листопада 1991 р.) було обговорено й схвалено Концепцію психологічної служби у системі освіти, яку запропонували наукові працівники центру. У 1993 р. Міністерство освіти України прийняло Положення про психологічну службу в системі освіти України. Наступного 1994 р. в освітянських закладах України вже працювало понад 2,8 тис. практичних психологів. Проте тільки 471 із них (тобто 6,5 %) мали базову вищу психологічну освіту. Решта — педагоги або педагогічні працівники, які навчалися на курсах перепідготовки. Це були перші статистичні дані про діяльність психологічної служби системи освіти, що їх зібрили вчені центру.

Важливим етапом у розвитку психологічної служби стало прийняття у 1996 р. доповнень до Закону України «Про освіту», якими, зокрема, було визначено, що за своїм статусом практичні

Керівники обласних психологічних служб системи освіти (м. Донецьк, жовтень 2011 р.)

психологи системи освіти належать до педагогічних працівників та користуються усіма правами й гарантіями, що належать педагогічним працівникам. У Законі вже з'явилась окрема стаття «Психологічна служба у системі освіти». Зміни до Закону стали ніби завершенням роботи зі створення психологічної служби. На той час основні підзаконні акти, що регулюють діяльність працівників служби, було в основному прийнято. Поставило питання про координацію роботи працівників служби на всеукраїнському рівні. Покращанню координації і методичного забезпечення роботи служби сприяв перший семінар-нарада керівників обласних психологічних служб, що відбувся у м. Боярка на Київщині. Залишилося доопрацювати організаційну систему науково-методичного забезпечення працівників служби.

Концептуально система науково-методичного забезпечення складалася з методичних центрів різного рівня — районних (міських), обласних і всеукраїнського. У ті роки майже в усіх областях вже було створено обласні науково-методичні (навчально-методичні) центри (кабінети) психологічної служби. Не вистачало тільки координаційного органу на всеукраїнському рівні.

І от у липні 1998 р. Міністерство освіти України спільно з Академією педагогічних наук України на базі Інституту психології імені Г.С. Костюка (директор — академік С.Д. Максименко) створили Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи як наукову установу АПН України і як головну організацію психологічної служби системи освіти України. Таким чином, організаційну структуру науково-методичного забезпечення діяльності працівників служби було сформовано. Психологічна служба набула довершеності, цілісності та структурованості.

Становлення і розвиток психологічної служби системи освіти упродовж 30 років є однією з най-

більш вдалих освітніх реформ та найбільш суттєвим внеском вітчизняної психологічної науки у педагогічну практику.

За роки існування чисельність працівників психологічної служби збільшилася з 2,8 тис. у 1994 р. до 23,3 тис. у 2021 р., що свідчить про підвищення авторитету її працівників та розуміння значущості цієї роботи всіма учасниками освітнього процесу і передусім керівниками освітньої сфери (Кремень, 2021).

У квітні 2004 р. за ініціативи УНМЦ практичної психології і соціальної роботи на Колегії Міністерства освіти і науки України (міністр — В.Г. Кремень) вперше в історії української освіти було розглянуто питання про стан і перспективи розвитку психологічної служби та затверджено Стратегію розвитку психологічної служби на період до 2008 р.

Реалізація основних заходів, передбачених цим документом, дала змогу збільшити чисельність працюючих у службі з 9,3 тис. працівників у 2004 р. до 16,9 тис. осіб у 2008 р., а, отже, і збільшити охоплення учасників освітнього процесу, що потребують соціальної і психологічної допомоги.

Унікальність Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи визначається тим, що відповідно до Положення про психологічну службу у системі освіти України він є єдиною установою, яка визначає стратегію, зміст і напрями науково-методичного забезпечення професійної діяльності працівників психологічної служби в системі освіти (МОН України, 2018).

Нині Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи — одна з провідних державних науково-дослідних установ, яка реалізовує такі завдання:

- науково-методичне керівництво психологічною службою системи освіти України, визначення напрямів і пріоритетів її розвитку;
- обґрунтування теоретико-методологічних засад становлення і розвитку практичної психології і соціальної педагогіки в Україні;
- здійснення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, реалізація завдань державних цільових програм на замовлення законодавчих та виконавчих органів державної влади, установ і закладів системи освіти, інших організацій;
- участь у розробленні концепцій, програм розвитку освіти, проведенні наукової експертизи державних рішень, постанов, документів, прогнозування їх соціально-психологічних та політико-психологічних результатів, підготовка рекомендацій щодо застосування результатів проведених досліджень в освітній та суспільній практиці.

Всеукраїнський форум практичних психологів (м. Київ, листопад 2014 р.)

Глибокі трансформаційні процеси, що відбуваються нині в Україні загалом і в системі освіти зокрема, висуюють на порядок денний необхідність реформування психологічної служби системи освіти. Серед умов і обставин, що спонукають службу до реформування, найголовнішими є такі (Панок та ін., 2018):

- перебудова системи освіти відповідно до європейських і світових стандартів щодо питань структури освіти, якості та методичного забезпечення освітнього процесу;
- відродження традицій національної освіти, підтримка національних освітньо-наукових шкіл, вивчення і практичне застосування надбань пройдеших поколінь освітань;
- запровадження державно-громадських форм управління освітніми закладами, розвиток громадської і приватної ініціативи в освітній галузі;
- децентралізація управління освітою, створення органів управління освітою в об'єднаних територіальних громадах зі змінами у фінансуванні та організаційно-штатній структурі;
- накопичений працівниками психологічної служби досвід методичного забезпечення та надання практичної допомоги учасникам освітнього процесу у закладах освіти усіх типів і форм власності;
- запити громадянського суспільства, вимоги педагогів, учнів і батьків щодо покращання психологічного супроводу і надання соціально-педагогічної допомоги.

Сьогодні психологічна служба є розгалуженою структурою навчально-методичних центрів/лабораторій, посад методистів, практичних психологів і соціальних педагогів закладів освіти усіх типів: від дошкільних до закладів вищої освіти.

Так, за даними МОН України, у 2020/21 навчальному році кількість фахівців психологічної служби становила 23 тис. 315 осіб. Із них практичні психологи — 15 тис. 282 осіб, соціальні педаго-

ги — 7 тис. 548 осіб, методисти — 485 особи. Забезпеченість практичними психологами у закладах освіти (у ставках) становить 72,7 % від загальної потреби, соціальними педагогами — 54,8 %. Отже, середній показник від потреби наявних ставок становить 64 % (МОН України, 2021). Усе це — результат напруженої багатолітньої роботи працівників центру та методистів обласних (районних) центрів психологічної служби системи освіти.

Ми констатуємо, що кадрове забезпечення психологічної служби протягом останніх років залишається загалом стабільним. Найбільш забезпеченими є такі типи закладів освіти: спеціальні освітні заклади; заклади, розташовані у великих містах; заклади зі статусом «гімназія» або «ліцей»; приватні та експериментальні заклади освіти. Найменш забезпеченими є заклади освіти, розташовані у сільській/гірській місцевості; заклади з низькою наповнюваністю; заклади професійної (професійно-технічної), позашкільної та вищої освіти.

Натепер основними напрямками діяльності психологічної служби є: консультативно-методична допомога всім учасникам освітнього процесу; просвітницька робота з підвищення психологічної культури в закладах освіти та у сім'ї; формування у здобувачів освіти орієнтації на здоровий спосіб життя та захист психічного здоров'я тощо.

Загалом у 2020/2021 навчальному році різними видами психологічної і соціально-педагогічної діагностики було охоплено понад 5,1 млн учасників освітнього процесу, а саме: понад 4 млн здобувачів освіти, понад 397 тис. педагогічних працівників та майже 703 тис. батьків.

Останніми роками Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи розробив методичні рекомендації «Застосування діагностичних мінімумів у діяльності працівників психологічної служби» (Горленко та ін., 2018). Запропонований перелік діагностичного інструментарію допоможе фахівцям психологічної служби у доборі необхідних методик залежно від предмету дослідження.

Одним з основних заходів, що допоможуть зберегти методичну єдність психологічної служби та скоординованість її дій на регіональному і всеукраїнському рівнях є запровадження розроблених у центрі типових циклограм діяльності практичних психологів і соціальних педагогів.

Циклограми розглядають як ефективний інструмент, що дає змогу усвідомити обсяг роботи, який потрібно виконати впродовж року, проана-

лізувати наявні ресурси. Для ефективної організації діяльності важливо дотримуватися відповідного управлінського циклу — періодичного повторення всіх основних завдань та функцій (видів) діяльності.

Циклограма орієнтує фахівця на виконання обов'язкових видів робіт, проте не вказує на точну діяльність, яка передбачає ведення журналів, оформлення індивідуальних карток здобувачів освіти, протоколів психологічної діагностики та соціально-педагогічного вивчення тощо, які заповнюються за потреби. Тому у процесі планування фахівці резервують час для виконання цих видів робіт (Горленко та ін., 2017).

Велику вагу науковці центру надають змістовному наповненню професійної діяльності практичних психологів і соціальних педагогів в умовах реалізації Концепції Нової української школи. Важливим напрямом роботи працівників служби зараз є профілактика негативних тенденцій у розвиткові особистості здобувачів освіти та їхніх колективах. Особливу увагу зосереджено на профілактиці неуспішності, формування шкідливих звичок і різного роду узалежнень. У 2020/21 навчальному році профілактичною роботою було охоплено понад 2,7 млн здобувачів освіти, понад 415 тис. педагогічних працівників та майже 691 тис. батьків або інших законних представників.

Останніми роками проводиться профілактика таких негативних явищ в учнівському середовищі, як мобінг, булінг, різні види насильства. Упродовж минулого навчального року до працівників психологічної служби надійшло 201,5 тис. звернень щодо подолання дитячої злочинності та роботи з дітьми «груп ризику», а саме: від батьків надійшло понад 61 тис. звернень, від педагогічних працівників — більше 69 тис., від дітей — 64 тис., від інших зацікавлених осіб — 7,5 тис. звернень. Усі звернення дістали належний відгук та були підставою для професійного втручання.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України від 1 листопада 2019 р. № 1368 під керівництвом і за участю співробітників центру триває експеримент всеукраїнського рівня за темою «Формування гуманістичних відносин між учасниками освітнього процесу шляхом запровадження моделі «Мирна школа» на 2019-2022 роки» у 5 областях (Дніпропетровська, Львівська, Одеська, Харківська, Чернігівська) на базі 10 закладів загальної середньої освіти.

Модель «Мирна школа» — це інтегрований підхід та практичні інструменти включення всіх учасників освітнього процесу у розбудову систе-

ми конструктивної комунікації та взаємодії, системи ефективного вирішення конфліктів та їх запобігання, запобігання проявам булінгу, агресії та насильницької поведінки у навчальному закладі, формування стійкості.

«Мирна школа» базується на відновному підході. Він передбачає побудову довіри та залучення причетних до ситуації учасників у процес обговорення, прийняття рішення чи розв'язання конфлікту задля формування порозуміння, досягнення консенсусу та формування ненасильницького середовища.

Цей проєкт здійснюється у співпраці з Програмним офісом forum ZFD в Україні (Forum Civil Peace Service-Ukraine) та Громадянською службою миру Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit (GIZ) GmbH за підтримки ГО «Інститут миру і порозуміння».

Працівники психологічної служби застосовують сучасні методики і технології соціальної і психологічної корекції розвитку здобувачів освіти, приділяючи особливу увагу профілактиці девіантної і делінквентної поведінки. Індивідуальними формами корекційної роботи охоплено понад 313 тис. здобувачів освіти, більше 21 тис. педагогічних працівників та 24,1 тис. батьків та інших законних представників; груповими формами — більше 1,1 млн здобувачів освіти, понад 58 тис. педагогічних працівників і майже 63 тис. батьків та інших законних представників дітей (МОН України, 2021).

На запит соціально-психологічної практики науковий колектив Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи розробив і, починаючи з 2010 р., здійснює впровадження на всеукраїнському рівні інноваційного проєкту «Інформаційно-освітня протиалкогольна програма для учнів 7-8 класів «Сімейна розмова». Кожного року участь у програмі беруть близько 30 тис. підлітків та їх батьків з 14 областей України. Програму спрямовано на виховання в учнів відповідального ставлення до власного здоров'я у співпраці з батьками, формування навичок протистояння соціальному впливу щодо вживання алкоголю, налагодження довірчих стосунків між батьками та дітьми. Відповідно до методології проєктно-технологічного підходу Центр щорічно здійснює моніторинг впровадження програми, результати якого свідчать про високу ефективність «Сімейної розмови» (Вієвський та ін., 2016).

У 2015-2016 н. р. за результатами опитування 6,3 тис. здобувачів освіти з шести регіонів Украї-

Науковий колектив Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

ни, які були учасниками програми «Сімейна розмова», констатували позитивні зміни у когнітивній (набуття нових знань), емоційно-вольовій (зміна настанов та ставлень) та поведінковій сферах особистості підлітків. Так, зросла кількість учнів, які усвідомлюють ризик виникнення алкогольної залежності в юному віці та шкідливість вживання слабоалкогольних напоїв (у середньому на 7 % та 6 % відповідно від загальної кількості респондентів). Майже на 18,5 % збільшилася кількість підлітків, які ставляться до вживання алкоголю як до ризикованої поведінки, що може призвести до проблем. На 10,5 % зросла кількість учнів, що схильні ігнорувати рекламу алкогольних напоїв, та майже на 7 % тих, що вирішили зовсім відмовитися від вживання алкоголю.

Психологічна служба сьогодні суттєво впливає на реформування освіти, оперативно реагує на соціальні проблеми, що виникають у суспільстві загалом і в освіті зокрема. Питання соціально-педагогічного супроводу дітей і сімей, котрі опинилися у складних життєвих обставинах, визначено як пріоритетне в діяльності фахівців психологічної служби системи освіти. Військові дії на Сході країни призвели до масового переміщення населення з постійних місць проживання до інших регіонів, міст, селищ. Вказана категорія населення стикнулася, крім побутових і майнових проблем, з проблемами соціального порядку (пошук роботи, друзів, інтеграція в нові колективи тощо). Питання інтеграції внутрішньо переміщених дітей у нові класи, групи визначено як головне в роботі соціального педагога, практичного психолога системи освіти з 2014 р. Таким чином, події в сучасному українському суспільстві відносять проблему соціально-психологічної адаптації людини до складних чи екстремальних умов життя. Звідси виникає потреба в дослідженні характеристик цього склад-

ного процесу в різних умовах життєдіяльності особистості.

У березні 2016 р. вчені УНМЦ практичної психології і соціальної роботи у ході виконання наукового дослідження «Науково-методичні засади надання соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів» (2016-2018 рр.) провели моніторинг «Діяльність працівників психологічної служби з надання допомоги постраждалим внаслідок окупації Криму і бойових дій на Сході України».

Найбільша кількість психологів і соціальних педагогів зосередили свою увагу на роботі з дітьми і сім'ями учасників АТО — понад 40 % працівників служби. Робота з внутрішньо переміщеними дітьми — понад 33 %, робота з батьками ВПО — понад 30 %.

Основними цільовими групами стали: діти і сім'ї учасників АТО — майже 48 тисяч, що складає понад 33 % від загальної кількості тих, хто звернулись за допомогою; учні і студенти ВПО — понад 43 тис., що складає майже 30 %; батьки учнів ВПО — майже 31 тис. (понад 21 %). Загальна кількість осіб, що отримали допомогу від практичних психологів і соціальних педагогів склала 145.4 тис. осіб (Панок та ін., 2017).

За ініціативи керівництва центру в межах виконання наукового дослідження «Науково-методичні засади надання соціально-педагогічної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових конфліктів» між Представництвом Дитячого фонду ООН (UNICEF) в Україні, Національним університетом «Кієво-Могилянська академія» і Національною академією педагогічних наук України підписано Меморандум про взаєморозуміння щодо впровадження проекту «Комплексна психосоціальна допомога дітям, підліткам і родинам, які постраждали внаслідок конфлікту в Україні».

У рамках проекту проведено навчальні тренінги у п'яти східних областях України з підвищення психосоціальної стійкості до стресу у дітей, з основ емоційного спілкування, створення довірливого класного середовища — безпечного, відкритого дітям та батькам, сприятливого для розвитку стосунків, захисту від наслідків соціальних катастроф. У них взяли участь 3,8 тис. вчителів закладів загальної середньої освіти, 465 практичних психологів та 112 соціальних працівників. Загалом протягом проекту близько 250 тис. дітей та їхніх батьків взяли участь у програмі психосоціальної підтримки шляхом впровадження корекційно-

розвиткової програми «Безпечний простір». Мета програми: підвищення стійкості до переживання наслідків стресу дітей дошкільного, молодшого шкільного віку та підлітків після психотравмивних подій.

Програма «Безпечний простір» носить комплексний характер, тому що включає в себе щонайменше три основних складники, які спрямовані безпосередньо на дітей, педагогів і батьків. Це сприяє тому, що найближче соціальне оточення дітей також буде охоплено профілактичним інформуванням та навчанням педагогічних працівників і батьків (Богданов та ін., 2017).

Проведено дослідження ефективності програми «Безпечний простір». Шляхом порівняння результатів опитування дітей до (n=767) і після проходження програми (n=316) встановлено позитивні зміни за декількома важливими психологічними і соціальними критеріями, а саме: зменшення рівня психосоціального стресу в 4 рази, зменшення рівня гіперактивності дітей у 2 рази.

У рамках спільного з Дитячим фондом ООН (UNICEF) та ГО «Інститут миру і порозуміння» проекту «Вирішення конфліктів та впровадження відновних практик серед дітей та молоді, уражених конфліктом» проведено навчання 519 педагогічних працівників закладів освіти Донецької області.

У вересні 2016 р. відбулися презентації відновного підходу та ненасильницького спілкування для учнів. Кількість охоплених дітей складає 3,0 тис. осіб. Також протягом серпня 2016 р. відбулося навчання 108 дітей і 12 координаторів з 12 шкіл в м. Славському. Учасники отримали підготовку щодо організації шкільних служб порозуміння.

Розширення міжнародної співпраці ми розглядаємо як необхідну умову підвищення ефективності й результативності наукових досліджень. Укладена в минулому році угода між УНМЦ практичної психології і соціальної роботи та Школою соціальної роботи Університету Вейна (США) сприяла реалізації програми дослідження здоров'я дітей протягом життя «Українське лонгітюдне дослідження» — Ukrainian Longitudinal Study (надалі — ULS). Це моніторинг впливу різних факторів на психічне та фізичне здоров'я українських дітей протягом життя (у базовому модулі дослідження, починаючи із 6 класу) з особливим фокусом на ризикованій поведінці щодо власного здоров'я (насамперед факторах ризику залежної поведінки). Дослідження ULS було розпочато в рамках українсько-американського проекту з розвитку

інфраструктури наукових досліджень залежності в Україні «Capacity Building for Lifespan Focused Substance Use Disorder Research in Ukraine» (4D43TW009310-05) під керівництвом Центру Залежностей Мічиганського Університету (США) за підтримки Міжнародного Центру Фогарті (FIC), Національного інституту здоров'я (NIH), Національного інституту алкогольної залежності та алкоголізму (NIAAA), Національного інституту наркотичної залежності (NIDA) (Максименко та ін., 2021).

У ході виконання прикладних наукових досліджень та здійснення експериментальної роботи у 2017-2021 рр. наукові працівники центру підготували близько п'ятдесяти освітніх педагогічних і психологічних інновацій для працівників психологічної служби з розв'язання найбільш актуальних проблем освітньої галузі. Найвагомішими з них вважаємо такі:

- орієнтовні циклограми діяльності практичного психолога та соціального педагога відповідно до специфіки закладів освіти різного типу;
- діагностичні мінімуми для застосування до різних цільових груп за напрямками діяльності відповідно до циклограм;
- алгоритми діяльності працівників психологічної служби з актуальних проблем, що існують зараз у практиці освіти;
- Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти в умовах децентралізації;
- Концепція психологічного супроводу освітніх реформ у діяльності психологічної служби, моделі управління і науково-методичного забезпечення психологічної служби в умовах ОТГ;
- методика формування осередків громадянського суспільства на базі закладів освіти в умовах децентралізації;
- методики психолого-педагогічної оцінки інтелектуального розвитку підлітків, психолого-педагогічного вивчення відхилень в інтелектуальному розвитку дітей молодшого дошкільного віку;
- програма підготовки батьків до керівництва поведінкою дітей з гіперактивним розладом та дефіцитом уваги на засадах поведінкової терапії;
- програма заочно-дистанційного навчання для педагогічних працівників «Методичне забезпечення освітньої діяльності педагогічних кадрів в умовах інклюзивної освіти».

Особливою відзнакою наукової діяльності УНМЦ практичної психології і соціальної роботи є широке впровадження в освітню практику результатів досліджень. Найбільш вагомими результатами наукової і впроваджувальної роботи Центру є

Публікації науковців Українського науково-методичного центру практичної психології і соціальної роботи

підручники для ЗВО, методичні та практичні посібники «Основи практичної психології» (1996, 2001, 2006), «Психологічна служба» (2012, 2013, 2016), «Науково-методичні засади діяльності психологічної служби», «Психологічна служба ВНЗ», «Прикладна психологія» (2017).

За роки роботи в УНМЦ практичної психології і соціальної роботи створено відповідну систему впровадження інновацій, яка складається з кількох складників:

а) ознайомлення психологів-практиків, усіх освітян із суттю інновації, що розроблена або розробляється у центрі. Зазвичай це відбувається за допомогою соціальних мереж (УНМЦ має кілька сторінок у соціальній мережі Facebook і власний сайт) або в ході роботи науково-практичних конференцій, конгресів, фестивалів;

б) публікація інновації у повному обсязі. Здійснюється це або через електронну публікацію або у паперовому варіанті. В обох випадках публікації оприлюднюються через Електронну бібліотеку НАПН України;

в) поширенні інновації через систему навчальних семінарів і тренінгів з обов'язковою сертифікацією учасників.

За кількістю завантажень робіт з Електронної бібліотеки НАПН України 8 співробітників центру посідають перші місця у рейтингу авторів за кількістю завантажень та перебувають серед перших двадцяти п'яти.

За статистичними даними Електронної бібліотеки НАПН України за останні п'ять років наукову продукцію центру завантажили понад 331,7 тис. разів (по роках: 2017 р. — 15,1 тис. завантажень; 2018 р. — 48,8 тис. завантажень; 2019 р. — 88,4 тис. завантажень; 2020 р. — 103,6 тис. завантажень; 2021 р. — 75,6 тис. завантажень). Найбі-

льшою популярністю у читачів користуються такі роботи центру: методичні рекомендації «Психологічний супровід інклюзивної освіти» — понад 40,6 тис. (10 місце у рейтингу ресурсів за кількістю завантажень) (Бісікало та ін., 2017), методичні рекомендації «Сучасні технології збереження здоров'я учнів: кращий досвід» — 25,9 тис. (18 місце у рейтингу) (Цушко та ін., 2015), підручник «Психологічна служба» — 25,1 тис. (19 місце у рейтингу) (Панок та ін., 2016).

За грантової підтримки Національного фонду досліджень України вчені УНМЦ практичної психології і соціальної роботи у 2021 р. завершили виконання наукового дослідження за темою «Подолання наслідків пандемії COVID-19 у діяльності психологічної служби системи освіти». За результатами дослідження підготовлено і оприлюднено навчально-методичний комплекс, спрямований на підвищення кваліфікації працівників психологічної служби щодо здійснення соціально-психологічної допомоги учасникам освітнього процесу в умовах COVID-19, який складається з навчально-методичного посібника і двох навчальних програм дистанційних курсів підвищення кваліфікації працівників психологічної служби у системі освіти (Гніда та ін., 2021).

Розвиток психологічної служби істотно вплинув на збільшення обсягів підготовки фахівців психології у закладах вищої освіти. Якщо в 1990 р. в країні три заклади вищої освіти щороку випускали близько 150 спеціалістів з дипломом психолога, то тепер, за даними Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти, за спеціальністю «Психологія» навчаються 31,5 тис. студентів (Квіт & Єременко, 2021, с. 29).

Діяльність фахівців УНМЦ практичної психології і соціальної роботи суттєвим чином вплинула й на розвиток української наукової психології. Активізовано наукові дослідження актуальних проблем соціальної і педагогічної практики, змісту, форм і методів професійної підготовки практичних психологів. Аналіз тематики наукових досліджень та захищених дисертацій показав, що близько третини з них присвячено змісту й методикам формування професійно значущих рис майбутніх практичних психологів у процесі їхнього навчання в закладах вищої освіти або у процесі підвищення кваліфікації, змісту роботи практичних психологів з окремими проблемами або категоріями клієнтів, теоретичним і методичним засадам розвитку прикладних проблем психології.

Підводячи підсумки історико-теоретичного дослідження впливу Українського науково-

методичного центру практичної психології і соціальної роботи на забезпечення психологічного супроводу освітніх реформ, необхідно констатувати:

1. Створення в системі освіти України психологічної служби стало результатом практичного втілення теоретичних і експериментальних пошуків не одного покоління вітчизняних психологів (Г.О. Балл, Л.С. Виготський, О.В. Киричук, Г.С. Костюк, В.М. Раєвський, В.О. Роменець та ін.).

2. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи є головною науково-методичною організацією психологічної служби, що у своїй діяльності забезпечив її створення та ефективний розвиток протягом тридцяти років. Діяльність психологічної служби забезпечила і продовжує забезпечувати реформування освітньої галузі на засадах дитиноцентризму, індивідуального та особистісного підходів, прогнозування і проектування особистісного розвитку здобувачів освіти у складних умовах сучасного суспільного розвитку.

3. Результатами наукової і методичної діяльності центру є: сучасна теорія прикладної психології і психологічної практики; проєктно-технологічний підхід як методологічна основа прикладної психології; теорія життєвого шляху особистості як основа для побудови технік і технологій психологічного практикування, що побудована на засадах метатеоретичного підходу; технології і методики вирішення конкретних проблем, що виникають в учасників освітнього процесу; глибоке оновлення змісту і форм професійної підготовки фахівців у закладах вищої освіти; суттєве оновлення проблематики наукових досліджень у галузі психологічних наук.

Отже, за 30 років існування психологічної служби і майже чверть століття діяльності центру, нахненної і відповідальної праці вітчизняних психологів у країні побудовано унікальну систему взаємозв'язків між психологічною наукою, фундаментальною і прикладною психологією та психологічною і освітньою практикою. Переконані, що практична реалізація освітніх реформ в Україні за роки її незалежності стала можливою й завдяки професійній роботі працівників психологічної служби на чолі з Українським науково-методичним центром практичної психології і соціальної роботи НАПН України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Бісікало, Л.Г., Задорожня, О.Г., Жук, Т.В., Ілляшенко, Т.Д., Каменщук, Т.Д., Копчинська, А.С., & Якимчук, Г.В. (2017). *Психологічний супровід інклюзивної освіти* : методичні рекомендації. Київ: УНМЦ

- практичної психології і соціальної роботи. <https://lib.iitta.gov.ua/709275/>
- Богданов, С.О., Гніда, Т.Б., Залеська, О.В., Лунченко, Н.В., Панок, В.Г., & Соловйова, В.В. (2017). *Корекційно-розвиткова програма формування стійкості до стресу в дітей дошкільного віку та школярів «Безпечний простір»*. Київ: «ГЛІФ Медіа». <http://ekmair.ukma.edu.ua/handle/123456789/11847>
- Вієвський, А.М., Лепеха, К.І., Лунченко, Н.В., & Луценко, Ю.А. (2016). *Інформаційно-освітня протиалкогольна програма «Сімейна розмова»*: методичний комплекс (В.Г. Панок, ред.). Київ: Діалог Пресс. <https://lib.iitta.gov.ua/711575/>
- Гніда, Т.Б., Горленко, В.М., Мороз, Р.А., Панок, В.Г., Романовська, Д.Д., Сосновенко, Н.В., & Ткачук, І.І. (2021). *Подолання наслідків пандемії COVID-19 у закладі освіти*: навчально-методичний посібник (В.Г. Панок, ред.) Київ: ДІА. <https://lib.iitta.gov.ua/729074/>
- Горленко, В.М., Луценко, Ю.А., Острова, В.Д., Сосновенко, Н.В., & Ткачук, І.І. (2017). *Методичні рекомендації щодо впровадження циклограм діяльності працівників психологічної служби* (В.Г. Панок, ред.). Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. <https://lib.iitta.gov.ua/709623/>
- Горленко, В.М., Острова, В.Д., Сосновенко, Н.В., & Ткачук, І.І. (2018). *Застосування діагностичних мінімумів в діяльності працівників психологічної служби*: методичні рекомендації (В.Г. Панок, ред.). Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/minimumi.pdf>
- Квіт, С., & Єременко, О. (Ред.). (2021). *Річний звіт Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти за 2020 рік*. <https://bit.ly/3Qn9Zh4>
- Кремень, В.Г. (Ред.). (2021). *Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (До 30-річчя незалежності України)*: монографія. Національна академія педагогічних наук України. Київ: КОНВІ ПРИНТ. <https://doi.org/10.37472/NAES-2021-ua>
- Максименко, С.Д., Кокун, О.М., & Панок, В.Г. (2021). *Українське Лонгітюдне Дослідження = Ukrainian Longitudinal Study (ULS)*: методичні рекомендації з використання психодіагностичних інструментів другої хвилі дослідження. Київ-Харків: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. <https://doi.org/10.32631/uls2021>
- Міністерство освіти і науки України. (2018, 22 травня). *Положення про психологічну службу у системі освіти України* (509). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0885-18>
- Міністерство освіти і науки України. (2021, 16 липня). *Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2021-2022 н.р.* (1/9-363). <https://bit.ly/3MOAw40>
- Панок, В.Г., & Лунченко, Н.В. (2018). Становлення психологічної служби системи освіти в контексті суспільних трансформацій в Україні. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди «Психологія»*, (58). <https://doi.org/10.5281/zenodo.1450980>
- Панок, В.Г., & Мельник, А.А. (2017). *Діяльність психологічної служби системи освіти у наданні допомоги постраждалим від збройного конфлікту на Сході України*. Київ: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. <https://lib.iitta.gov.ua/706194/>
- Панок, В.Г., Обухівська, А.Г., Острова, В.Д., Сичевський, А.С., Лунченко, Н.В., & Федосєєва, І.В. (2016). *Психологічна служба*: підручник. Київ: Ніка-Центр. <https://lib.iitta.gov.ua/705662/>
- Цушко, І.І., Опалко, Г.П., Осипенко, Т.Л., Радчук, А.Ф., Богодухова, Н.В., Мед, В.Д., & Калінчук, Т.Д. (2015). *Сучасні технології збереження здоров'я учнів: кращий досвід*. Київ: Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи. <https://lib.iitta.gov.ua/705367/>

UKRAINIAN SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL CENTRE OF APPLIED PSYCHOLOGY AND SOCIAL WORK IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL REFORM

Vitalii Panok

DSc in Psychology, Professor, Corresponding Member of NAES of Ukraine, Director, Ukrainian Scientific and Methodological Centre of Applied Psychology and Social Work, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Nadiia Lunchenko

Research Fellow of the Laboratory of Applied Psychology of Education, Ukrainian Scientific and Methodological Centre of Applied Psychology and Social Work, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *The activity of the Ukrainian Scientific and Methodological Centre of Applied Psychology and Social Work is directly related to the creation and activity of the educational system psychological service. As the leading scientific and methodical organisation of psychological service, the centre ensured its creation and effective development for thirty years. The psychological service activity has contributed to and continues to reform the education sector based on child-centred, individual, and personal approaches, forecasting and designing the personal progress of students under challenging conditions of modern social development. The main directions of the psychological service activity are: consultative and methodical assistance to all participants in the educational process; educational work to improve the psychological culture in education institutions and in the family; development of students' orientation on healthy lifestyle and protection of mental health; etc. The development of the psychological service has significantly affected the increase of psychological specialists' training in higher education institutions. The research on actual problems of social and pedagogical practice, content, forms, and methods of professional training of applied psychologists were intensified. During the years of the centre's existence, a unique system of relationships between psychological science, basic and applied psychology and psychological and educational practice has been built in the country.*

Keywords: *applied psychology; psychological practice; educational system psychological service; Ukrainian Scientific and Methodological Centre of Applied Psychology and Social Work; educational reforms.*

Дата публікації: 22 лютого 2022 р.